

DEYİMLER VE HİKÂYESİLERİ

SELCEN YÜKSEL ARVAS

“ DEYİMLERİN SIR PERDESİ ARALANIYOR! ARKALARINDA YATAN OLAYLAR GÜN YÜZÜNE ÇIKIYOR...



SERMAYEYİ YÜKLENER KEDİNİN ÇOK GİZLİ GÖREVİ NEYDİ?

SARI ÇİZMELİ MEHMET AĞA'NIN PEŞİNDEKİ ADAM KİMDİ?

MADEM YEMEYECEKTİ, DERVİŞ NİYE AĞZINDA BAKLAYLA

GEZİYORDU? KARISI BİR DOĞURURKEN KENDİ DOKUZ DOĞURAN

ADAMCAĞIZIN DERDİ NEYDİ? ETEKLERİ ZİL ÇALARAK

GEZME MODASINA KİM ÖNCÜLÜK ETTİ? YÜZÜ SIRKE

SATAN PAZARCI KAÇ LİRA KAZANABİLDİ? LAFLA PEYNİR

GEMİSİNİ YÜRÜTMEMEYE ÇALIŞAN TÛCCARA NE OLDU?

EŞEK SUDAN GELİNKEYE KADAR DAYAK YİYEN

GARİBANIN SIKI NEYDİ? ORTAKLIĞI BOZAN

ÖKÜZ, YOKSA BİR CİNAYETE Mİ KURBAN GİTTİ?

ÇÖL ORTASINDA PİRİNCİN TAŞINI AYIKLAMAK KİMIN FIKRIYDI?

HEPSİNİN HİKÂYESİ İŞTE BU KİTAPTA...



“ CARPE
DIEM

Deyimler ve Hikâyeleri

Yazar: Selcen Yüksel Arvas
Yayın Yönetmeni: Sibel Talay
Kapak Tasarımı: Ravza Kızıltuğ
Mizanpaj: Tamer Turp

Carpe Diem Kitap

Yayın No: 168
Genel Kültür Kitaplığı
1. Baskı, İstanbul, Haziran 2014
8. Baskı, İstanbul, Kasım 2019
Yayıncılık Sertifika No: 12366

ISBN: 978-605-144-113-9



Lacivert Yayıncılık Anonim Şirketi
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No:5 Fatih / İstanbul
0212 511 24 24
kitap@carpediemkitap.com

carpediemkitap.com
facebook.com/carpediemkitap
instagram/carpediemkitap
twitter.com/carpediem_kitap

Baskı ve Cilt:
Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No:8
Davutpaşa-Topkapı / İstanbul
(0212) 482 11 01
Matbaa Sertifika No: 16086

® Bu kitabın tüm yayın hakları, anlaşmalı olarak
Carpe Diem Kitap, Lacivert Yayıncılık
San. ve Tic. Ltd. Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

*Deyimlerin sır perdesi aralanıyor,
arkalarında yatan olaylar gün yüzüne çıkıyor!*



İçindekiler

- elinizdeki bu kitapta... / 9
- merak edenler için... / 11
- abayı yakmak / 15
- adam olmak / 17
- ağaca çıksa pabucu yerde kalmaz / 19
- ağızından baklayı çıkarmak / 21
- ağızıyla kuş tutmak / 24
- ahfeş'in keçisi gibi baş sallamak / 26
- akli kesmek / 28
- al külahını, eyvallahı içinde / 30
- alacası içinde / 32
- anır eşeğim anır, adın deftere geçti / 34
- aslan payı / 35
- ateş pahası / 37
- atı alan üsküdar'ı geçti / 39
- ayıkla pirincin taşını / 41
- bize de mi lo lo? / 43
- boyunun ölçüsünü almak / 45
- buluttan nem kapmak / 47
- buyurun cenaze namazına / 49
- cemaziyelevvelini bilmek / 51
- çizmeyi aşmak / 53
- demokles'in kılıcı / 55
- derdini marko paşa'ya anlat / 57
- dışı seni, içi beni yakar / 59
- dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak / 60
- dokuz doğurmak / 62
- dostlar alışverişte görsün / 64
- durdu durdu turnayı gözünden vurdu / 65
- elinin hamuru ile erkek işine karışmak / 67

- eski tas eski hamam / 69
- eşek sudan gelinceye kadar dövme / 71
- etekleri zil çalmak / 73
- geçti bor'un pazarı, sür eşeğini niğde'ye / 75
- geldi safiye, gitti kafiye / 77
- gemileri yakmak / 79
- gölge etmek / 81
- güya hacı emmiyi eşeğe bindirdin / 83
- halep oradaysa arşın burada / 84
- hem ağlarım hem giderim / 85
- her iş bitti, sıra leğen örtüsüne geldi / 87
- hırsızın hiç mi suçu yok? / 89
- hoşafın yağı kesildi / 90
- ipe un sermek / 91
- ipin ucu başkasının elinde olmak / 93
- ipiyle kuyuya inilmez / 95
- kabak tadı vermek / 96
- kahve dövücünün hınk deycisi / 97
- karaman'ın koyunu sonra çıkar oyunu / 98
- karardı köz, tükendi söz / 100
- karınca kararınca / 101
- kaş yapayım derken göz çıkarmak / 102
- kazın ayağı öyle değil / 103
- keçileri kaçırmak / 105
- kel başa şimşir tarak / 107
- kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla / 109
- kös dinlemiş deve gibi / 111
- kuşa benzemek / 113
- kuyruk acısı / 114
- leb demeden leblebiyi anlamak / 116
- maymun gözünü açtı / 117
- mescit yapılmadan dilenciler dizildi / 119
- öküz öldü ortaklık bozuldu / 120

- öküzin altında buzağı aramak / 122
- ölme eşeğim ölme / 124
- ölürsün, öldürür müsün? / 125
- ört ki ölem / 127
- özrü kabahatinden büyük / 129
- postu deldirmek / 130
- püf noktası / 131
- rahmet okutmak / 133
- saman altından su yürütmek / 135
- sarı çizmeli mehmet ağa / 137
- sepette pamuğu olmamak / 138
- sermayeyi kediye yüklemek / 140
- suya götürüp susuz getirmek / 143
- suyunun suyu / 145
- şimdi yaya kaldın tatar ağası / 147
- tabanları kaldırmak / 149
- tadını kaçırmak / 151
- tahtaları oynatmak / 153
- tuttuğun altın olsun / 154
- vur abalıya / 156
- ya dayak yememiş ya sayı saymasını bilmiyor / 158
- ya deve ya deveci / 159
- yaş tahtaya basmak / 161
- ye kürküm ye / 162
- yok devenin başı! / 163
- yolunacak kaz / 164
- yolunda bulunmak / 168
- yorgan gitti, kavga bitti / 169
- yüzü sirke satmak / 171
- zülfüyâre dokunmak / 173
- kaynaklar / 175

MERAK EDENLER İÇİN...

Deyim Nedir?

Deyimler, kendi anlamlarından az ya da çok sıyrılıp kendilerine özgü, ilgi çekici bir anlam kazanan kalıplaşmış söz öbekleri ya da cümlelerdir.

Deyimler anlatıma güzellik, güç ve canlılık katarlar.

‘Deyim’ ile ‘terim’ birbirinden farklıdır. Deyim, dilin ortak malı olan sözdür; terim ise bilim, sanat, meslek alanlarına ait anlamı daraltılmış söz ya da tanımlardır.

Deyimlerin Biçim Özellikleri

1. Deyimler kalıplaşmış sözcük öbekleridir. Bu yüzden sözcüklerin herhangi biri eş anlamlılarıyla bile olsa yer değiştiremez. Deyime başka sözcükler eklenemez, söz dizimi bozulamaz.

Mesela, “Körün istediği bir göz, Allah verdi iki göz” deyimini, “Sağırın istediği bir kulak, Allah verdi iki kulak” şeklinde kullanılamaz.

Yine aynı şekilde, “El ayak çekilmek” deyimini, “Ayak el çekilmek” şeklinde söylenemez.

2. Deyimler kısa ve özlü anlatım araçlarıdır. Az sözcükle çok şey ifade edilir.

“Dile düşmek, çil yavrusu gibi dağılmak, büyük oynamak” gibi...

3. Deyimler en az iki sözcükten oluşur. Bu özellikleriyle de mecaz anlamlı sözcüklerden ayrılırlar.

Çoğunluğu, “kaşla göz arasında, büyük yemin etmek, buz kesmek” gibi sözcük öbeği şeklindedirler.

“Adam sen de! Yok devenin başı!” gibi ünlem niteliğindeki deyimler de sözcük öbeği olarak ele alınırlar.

Deyimlerin bir kısmı da, “Dostlar alışverişte görsün, dokuz ayın çarşambası bir araya geldi” gibi cümle durumdadır. “Göz yummak, boyunun ölçüsünü almak” gibi bir mastarla biten deyimler de, “Göz yumdum, boyumun ölçüsünü aldım” gibi çekime girip cümle oluşturacaklarından bu gruptadırlar.

Deyimlerin Kavram Özellikleri

1. Deyimler, atasözlerinin aksine bir yargı belirtmezler. Bir kavramı belirtmek için kullanılan söz kalıplarındır.

Özellikle cümle durumunda kullanılan deyimler atasözleri ile çok karıştırılır.

Biçimsel benzerliklerinin sebep olduğu bu karışıklık, kavram ayrılığı söz konusu olduğunda ortadan kalkar.

“İşleyen demir ışıldar” cümlesi atasözüdür. Çünkü genel bir kural belirtir. Her zaman işleyen demirin işlediği belli olur, ışıllı ışıldar.

Ancak, “Armut piş, ağzıma düş” cümlesi bir deyimdir. Çünkü bir yargı belirtmez. Her zaman için geçerli bir söz değildir.

2. Deyimlerin amacı, anlatıma hoşluk katmak, ifadeyi süslemektir. Atasözlerinin amacı ise ders vermek, yol göstermektir.

3. Bazı sözler deyim ile atasözü arasında, sınırda dururlar. Bu sözlere dikkat etmek gerekir. Bu gibi sözcükler genellikle farklı yorumlanabildiğinden böyle bir karmaşa çıkar.

“Çam sakızı çoban armağanı” derken, “Zengin olmayan kimsenin hediyesi de pahalı olamaz” gibi bir anlamda kullanılırsa atasözü, “Hediyem az ama ancak buna gücüm yetiyor” anlamında kullanılırsa deyim olur.

Bazı sözler de fiil çekimine girmesiyle atasözü iken deyim, deyim iken atasözü durumuna geçerler. “Doğmamış çocuğa don biçilmez” atasözü, “doğmadık çocuğa don biçmek” olarak kullanılırsa deyim olur.

4. Deyimlerin çoğunda kalıplaşmış sözden çıkan anlam, sözcüklerin gerçek anlamlarının dışında. Ama “Çoğu gitti azı kaldı. Dosta düşmana karşı” gibi deyimlerde deyim anlamı, sözcüklerin anlamının dışında değildir.

Deyimlerin Ortaya Çıkışı

Deyimler bir dilin zenginliğidir. Zaman içerisinde dilin işlenmesiyle oluşurlar.

Bir deyim oluşumu için yıllar gereklidir. Bu süre boyunca söz öbeğinin insanlar arasında dilden dile aktarılması gerekir.

Deyimlerin ortaya çıkışı öncelikle dikkat çekici bir olaya dayanır.

Bu olay, civarda yaşıyan herkes tarafından duyulur. Bu olayın ortaya çıkardığı durum da insanlar tarafından bilinir.

Zamanla yine aynı durumu doğuran olaylar karşısında o ilk olayı hatırlatacak sözler söylenmeye başlar.

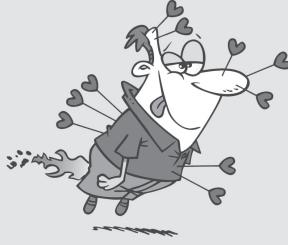
Genellikle deyimleri oluşturan sözcükler bir zaman sonra kendi anlamlarından ayrılırlar.

Ama deyimler, ortaya çıkan ilk anlamı korumaya devam ederler.

Çünkü bu sözcükler yıllarca hatta yüzyıllarca aynı halk tarafından aynı şekilde ve aynı durumlar karşısında kullanıldığından o sözün anlamı artık herkes tarafından bilinmeye başlamıştır.

Zamanla deyimi ortaya çıkaran olay hiç hatırlanmasa da o olayın doğurduğu deyimler dilde tüm canlılığıyla yaşamaya devam eder.

Deyimleri ortaya çıkaran bu olayların kimi de halk arasında dilden dile aktarılır ve deyim hikâyesi olarak toplumsal hafızaya kaydedilir.



abayı yakmak

Gönül vermek, tutulmak, âşık olmak.

Eski zamanlarda insanlar yünü döverek kalın, kaba bir kumaş hâline getirirlermiş. Aba adı verilen bu kumaş soğuğa karşı çok iyi korurmuş insanı. Hayli de ucuz olduğu için özellikle tekedeki dervişlerin ve medrese talebelerinin gözdesiymiş.

Yine eski zamanlarda soğuk bir kış gününde dervişler abalarına sarılmış, hocalarının etrafında toplanmış sohbet dinliyorlarmış.

Hocanın da ağzından bal damlıyormuş hani! Konuyu o kadar tatlı tatlı, o kadar içten, o kadar güzel anlatıyormuş ki dervişler adeta kendilerinden geçmiş hâlde, ağızları açık, aşkla dinliyorlarmış.

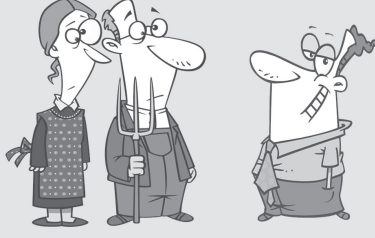
O sırada olacağı bu ya, ısınmak için odanın bir köşesinde yaktıkları ocaktan bir kıvılcım fırlamış, sırtı ocağa dönük oturan bir dervişin abasına konmuş. Yün aba, için için yanmaya başlamış. Tabii dervişin haberi yok, o hâlâ aşkla hocasını dinleme derdinde... Önce hafif, beyaz bir

duman çıkmış, ardından küçük kırmızı ateş büyümüş de büyümüş. Kısa sürede aba cayır cayır yanmaya başlamış.

Ancak o zaman dervişler sohbetin cazibesinden sıyrılıp kendilerine gelmişler. Arkası tutuşan arkadaşlarına, “Abayı yaktın! Abayı yaktın!” diye bağırılmışlar.

Abası yanan derviş, can havliyle kendini dışarı atmış. Karlarda yuvarlanıp abasını söndürmüştü. O günden bugüne de ‘abayı yakmak’ deyimini dillerde kalmış.

İşte böyle; insanın gönlünün bağlandığı, kör kütük âşık olduğu, aşka dalıp dünyayı unuttuğu durumlarda kullanılır bu deyim.



adam olmak

*Kendine ve topluma yararlı hâle gelmek,
iyi şekilde yetişmek, olgunlaşmak.*

Bir adamın delikanlılık çağında, çok dik başlı bir oğlu varmış. Anne babası bir şeye ak dese o mutlaka kara dermiş. Kendi bildiğini okur, büyüklerini hiç dinlemezmiş. Oldukça da saygısızmış.

Bir gün yine babasını çıldırtmış. Babası o kızgınlıkla, “Senden adam olmaz!” diye bağırılmış.

Bu söz delikanlının çok ağrına gitmiş. Çekmiş gitmiş evden. Bir daha ana babasını aramamış. Okumuş, meslek sahibi olmuş. Bir yere vali olarak atanmış. Makam koltuğuna oturduğu gün yardımcılarını anne babasının adresini vermiş. Ne hâlde olursa olsunlar tutup getirmelerini emretmiş.

Tabii valinin annesi de babası da pek yaşlanmış, o sıralarda babası da hastaymış. Yataktan çıkacak hâli yokmuş garibin. Ama valinin adamları hiç orali olmamış, zavallı ihtiyarları yaka paça valinin karşısına çıkarmışlar.

Vali, babasını görünce iyice böbürlenmiş. “Bak bakalım, beni tanıdın mı?” diye sormuş.

Adamcağız boş boş bakınca, vali kızgınlıkla, “Hani bir zamanlar, adam olamazsın dediğin çocuğun vardı ya... İşte ta kendisiyim. Gördüğün gibi yanıldın. Koskoca vali oldum” demiş.

İhtiyar, iç geçirmiş.

“Ah evlat aaah!” demiş, “Ben sana vali olamazsın demedim ki, adam olamazsın dedim. Haklıymışım bak. Adam olsaydın seni büyüten ihtiyar ana babanı böyle yaka paça getirteceğine, kalkar evimize kadar gelir, elimizi öperdin.”

İşte böyle; insanlar arasında saygınlık kazanmak, itibarı artmak, iyi yetişmek, iyi bir duruma gelmek, karakter olarak gelişmek, olgunlaşmak anlamında kullanılır bu deyim.



ağaca çıksa pabucu yerde kalmaz

*Çok tedbirli, işini bilen,
her zorluğun çaresini bulabilen, uyanık.*

Bir gün Nasrettin Hoca yeni bir pabuç almış, yolda yürüyormuş. Çocuklar onu görünce bir oyun oynamak istemişler. Maksatları bir bahane ile hocayı ağaca çıkarıp pabuçlarını alıp kaçmakmış. Sonra da bahşiş karşılığı geri satacaklarmış hocaya kendi pabuçlarını.

Hoca tam yanlarından geçerken aralarında tartışır gibi yapmışlar. Hoca merak edip sormuş:

“Hayırdır çocuklar, ne alıp veremediğiniz var?”

İçlerinden en çenebaz olanı fırlayıp, “Hocam, arkadaşlar diyor ki sen artık yaşlanmışsın, ağaca falan çıkamazmışsın. Ben de diyorum ki nereden çıkarıyorsunuz hocanın yaşlandığını? Hem eski topraktır o, bizden bile dinçtir, elbette çıkar” demiş.

Hocanın hoşuna gitmiş bu övgü. “Çıkarım ya, niye çıkamayayım ki?” demiş.

Hemen ağacın başına geçmiş, pabuçlarını çıkarmış. Çocuklar da içten içe sevinmiş, çaktırmadan birbirlerine

göz kırpmışlar. Tam o sırada hoca, pabuçlarını bağcıklarından birbirine bağlayıp omzuna atmasını mı!

“Bismillah” deyip pabuçlarla birlikte ağaca tırmanmaya başlamış.

“İyi de hocam, pabuçları niye aldın ki yanına?” diye sormuş çocuklardan biri hayretle.

Koskoca Nasrettin Hoca, anlamış elbette çocukların niyetini.

“Bakarsınız ağaçtan öte yol gider, ben de oradan eve giderim” demiş gülerek.

Çocukların planı suya düşmüş tabii.

İçlerinden biri demiş ki, “Şu Nasrettin Hoca çok uyanık adam, ağaca çıksa pabucu yerde kalmaz.”

İşte böyle; çok tedbirli olup kolay kolay başına iş gelmeyen, her işini ince ince hesaplayan, sağlamcı insanlar için kullanılır bu deyim.